

Arhitectura contemporană, între tabula rasa și adaptarea existentului

Iris GANEA-CHRISTU,

Dr. arh., Universitatea de Arhitectură și Urbanism "Ion Mincu", București, România

iris.christu@uauim.ro

Abstract

Singura constantă din evoluția arhitecturii este schimbarea. Clădirile nu oferă doar umbră și protecție față de mediul extern, ci au o multitudine de funcții de îndeplinit și o serie de condiții la care să se adapteze și la care să răspundă. Arhitectura s-a transformat din funcțională în inteligentă, odată cu noile cerințe ale timpului. De la originea sa, arhitectura s-a dezvoltat pentru a satisface nevoile orașelor și ale oamenilor săi. Cu toate acestea, poate mai mult decât oricând, în viețile complexe de astăzi, având în vedere condițiile fluctuante ale orașelor și mediile în schimbare, arhitectura trebuie să își însușească o multitudine de funcțiuni pe parcursul ciclului său de viață. Astfel, este necesar ca mediul construit să răspundă la toți parametrii dinamici și să servească scopului existenței sale.

Arhitectura modernă a fost în cea mai mare parte dominată de o ideologie esențială - tabula rasa - înlocuirea vechiului cu noul. Albul, minimalismul și geometria veneau în detrimentul spațiilor complicate, întunecoase și încărcate. Această viziune a condus ca în prezent să ne aflăm prinși într-un cerc nesfârșit de demolări și construcții, sub falsa impresie că mai nou reprezintă implicit și mai bun.

Astăzi, în situația în care aproape 40% din emisiile de carbon sunt legate de industria construcțiilor [1], continuarea acestor cicluri nu este doar nesustenabilă, ci iresponsabilă în mod flagrant. Ar trebui ca înainte de a construi ceva nou să ne punem problema dacă nu am putea să folosim, să adaptăm ceea ce avem deja la dispoziție.

Confruntat cu pericolul iminent al calamității climatice, dar și cu alte situații de criză neprevăzute, există un imperativ clar de a regândi modul în care ar trebui să abordăm arhitectura și să contestăm această noțiune că fiecare proiect începe neapărat cu o placă nouă din beton.

Cuvinte cheie: arhitectură adaptivă, reutilizare sustenabilă, dezvoltare durabilă.

1. Introducere

Mai des decât ne place să admitem, nu suntem angajați în schimbarea lumii într-un scop determinat. Noi ne adaptăm, răspunzând forțelor exterioare dincolo de controlul nostru, căutând să supraviețuim, să păstrăm ceva, pentru a menține nivelul dorit de performanță [2].

Așa cum afirmă mai sus și Kevin Lynch, clădirile au fost refoșosite de-a lungul istoriei, din Antichitate și până în Renaștere sau Clasicism. Întregi construcții sau doar părți ale lor au fost adaptate, modificate sau reutilizate pentru a răspunde unor cerințe funcționale diferite, într-un proces firesc de evoluție și transformare.

Cu timpul, toate clădirile suferă inevitabil schimbări funcționale, pe măsură ce culturile sunt asimilate, distruse, subminate sau cucerite. Poate cel mai elocvent exemplu premodern în acest sens îl reprezintă Sfânta Sofia din Istanbul – concepută ca o catedrală greco-ortodoxă, reconfigurată ca o moschee otomană, devenită muzeu contemporan și apoi din nou funcționând în prezent ca spațiu de cult islamic.

Fig. 1. Catedrala Sfânta Sofia, Istanbul, vedere aeriană

Sursa: <https://www.planetware.com/istanbul/hagia-sophia-ayasofya-tr-is-iohs.htm>

Această abordare a suferit o schimbare majoră odată cu epoca modernă, ce a marcat în special mijlocul secolului XX, când discursul progresist s-a concretizat într-o etapă de idealism arhitectural și inovație tehnologică rapidă asociată cu o creștere fără precedent a construcțiilor și a suprafeței construite. Ne referim la o perioadă care neagă tot ceea ce a existat până atunci, la o încercare susținută de înlăturare a tot ceea ce reprezenta trecutul și de afirmare exclusivă a unor noi idealuri considerate ca fiind singurele acceptabile în contextul dat. Nu există o negociere între trecut și prezent și niciun fel de raportare la experiența precedentă, ci doar un entuziasm și o încredere totală în puterea tehnologiei de a transforma și de a rezolva toate problemele de până atunci ale omenirii.

Însă pe măsură ce tendințele în proiectare au devenit globale și sistemele mecanice au evoluat pentru a oferi acces facil la încălzire și răcire, clădirile au devenit mai puțin sensibile la climă și au devenit tot mai mari consumatoare de energie pentru a funcționa [3]. Arhitectura din acest timp a celebrat, de asemenea, inovația structurală și materialele noi, care au condus la integrarea frecventă și oarecum eficientă a structurii, anvelopantei și instalațiilor. Aceste caracteristici au dus la un stoc de clădiri cu o eficiență energetică de obicei slabă și noi provocări

materiale pentru conservare. Mai degrabă decât o justificare pentru a demola aceste clădiri și a le înlocui, numărul lor mare și contribuțiile semnificative la emisiile globale de gaze cu efect de seră sunt motive pentru care clădirile de la mijlocul secolului trebuie reutilizate în mod eficient pentru a îndeplini obiectivele climatice, respectând în același timp istoria lor. Având imperativul de a limita încălzirea globală la mai puțin de 2 grade Celsius, reutilizarea și modernizarea acestor clădiri oferă o strategie esențială de reducere a carbonului pe termen scurt.

2. Temperarea tentației de a construi

Desigur că orice nou proiect este întâmpinat de un arhitect cu entuziasm și reprezintă începutul unui nou drum de parcurs, la capătul căruia se află de multe ori satisfacția încă unui proiect încheiat, ce reprezintă materializarea propriei viziuni.

Totuși, în contextul în care este cunoscut faptul că industria construcțiilor reprezintă o sursă de poluare consistentă, poate că prima întrebare pe care ar trebui să ne-o punem în prezent înainte de a lua decizia de a demola, proiecta și mai ales de a construi este: “Este oare nevoie cu adevărat de această clădire în acest loc, sau pot adapta/refolosi ceea ce există deja?” Această întrebare începe să fie punctul de pornire pentru din ce în ce mai mulți arhitecți, pentru care nu mai primează neapărat orgoliul personal și cel profesional, ci mai degrabă au o viziune de ansamblu și pe termen lung în privința arhitecturii și a mediului construit.

Este nevoie să fim conștienți că nu putem și nu are rost să înlocuim de fiecare dată ceea ce am moștenit și că tendința arhitecturii moderniste de a nega orice urmă a trecutului este perimată și complet ineficientă astăzi. Oricât ne-am dori ca arhitecți să ne punem amprenta asupra epocii în care trăim, avem mai multe șanse să o facem gândind sustenabil, pe termen lung, astfel încât clădirile pe care le proiectăm să nu devină și ele complet inutile peste alți cincizeci de ani, subiectul unor noi demolări. De aceea este necesar să privim cu mai multă rețineră și luciditate modul în care ne dorim să construim, felul în care se face dezvoltarea imobiliară și viitorul a ceea ce construim astăzi.

3. Reutilizarea adaptivă în arhitectură

Reutilizarea adaptivă se referă, de obicei, la reutilizarea siturilor sau a clădirilor în alte scopuri decât cele în care au fost construite sau proiectate inițial. Aceste noi utilizări pot oferi beneficii economice, sociale și culturale mediilor în care se găsesc. De asemenea, reutilizarea este o abordare a durabilității, deoarece păstrează materialele de construcție originale. Reutilizarea adaptivă se ocupă de probleme de păstrare și conservare a patrimoniului construit, precum și de strategii și politici [4]. Odată ce structurile vechi devin improprii pentru cerințele lor funcționale și programatice, reutilizarea adaptivă devine o opțiune durabilă pentru reabilitarea siturilor.

Reutilizarea adaptivă este o formă specială de renovare care ridică arhitecților dificultăți majore întrucât constă în preluarea unei clădiri sau parte a unei clădiri existente și adaptarea ei la o nouă utilizare. Modificarea clasificării funcționale a

unei clădiri presupune noi condiții de reglementare și avizare. Cu toate acestea, există beneficii economice, de mediu și sociale incontestabile care pot face această opțiune atractivă pentru dezvoltatori. Reutilizarea adaptivă a fost aplicată cu succes în cazul multor tipuri de facilități din întreaga lume. Este văzută ca fiind fundamentală pentru o politică guvernamentală solidă și pentru dezvoltarea durabilă în multe țări dezvoltate ale lumii [5]. Deși clădirile au fost refofolosite de-a lungul istoriei, noile intervenții arhitecturale sunt văzute ca o modalitate creativă de a insufla viață nouă unui context istoric existent, reinventând în același timp o valoare economică și socială. Combinarea arhitecturii noi și vechi asigură păstrarea caracterului autentic, oferind în același timp o nouă utilizare adecvată. O astfel de utilizare se adaugă în cele din urmă la țesutul istoric al clădirii, precum și la spațiul construit în ansamblu.

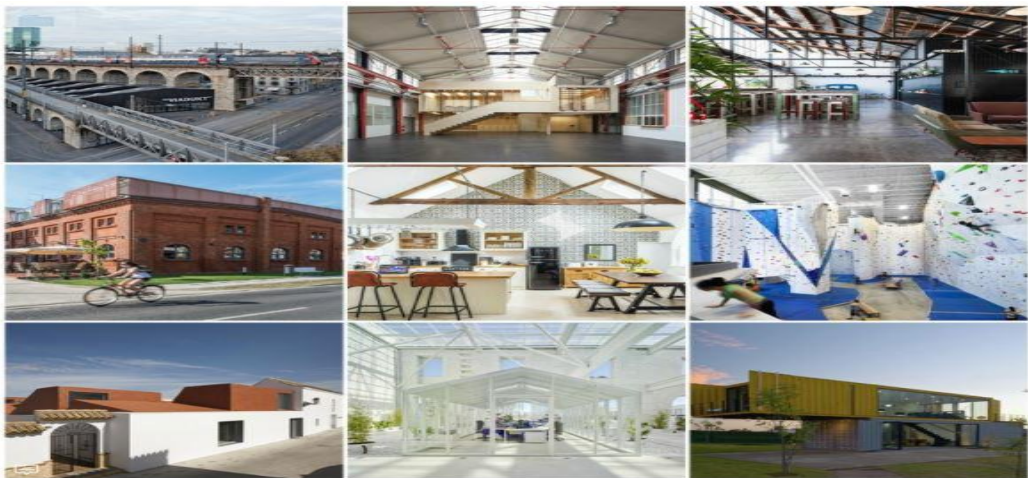

Fig. 2. Exemple de arhitectură adaptivă prin care se reutilizează clădiri sau fragmente de clădiri existente. De la foste spații de cult la clădiri industriale sau chiar containere, acestea primesc o nouă funcțiune și sunt reconfigurate și adaptate pentru a putea răspunde noilor necesități.
Sursa: <https://www.archdaily.com/783283/20-creative-adaptive-reuse-projects>

Arhitectura adaptivă recunoaște că edificiile nu sunt în niciun caz nemuritoare și că ele suferă de uzură într-o multitudine de moduri:

- uzură fizică – componenta materială și structura unei clădiri nu mai este capabilă să funcționeze independent;
- uzură economică – nu mai este viabil din punct de vedere economic ca o clădire să fie operată în modul pentru care a fi fost proiectată inițial;
- uzură funcțională – funcțiunea unei clădiri pentru care a fost proiectată inițial nu mai este necesară;
- învechirea tehnologică – o clădire este incapabilă de a se adapta la schimbările tehnologice din cauza rigidității amenajării și structurii sale spațiale originale;

- învechirea socio-culturală – nu mai este necesar un loc cu semnificație socio-culturală (cum ar fi un lăcaș de cult), deoarece practicile culturale s-au schimbat, făcând clădirea învechită.

Ca urmare a acestor moduri de învechire, principiile adaptării se încadrează în două mari categorii:

- forma extinde funcțiunea – prin care modificările și completările contemporane sunt adăugate pentru a completa o utilizare preexistentă și
- funcțiunea modifică forma – prin care modificările și completările contemporane au fost introduse pentru a oferi o nouă utilizare compatibilă, care diferă de intenția de proiectare inițială a clădirii.

Discursul actual al diverselor tendințe în conservare, împreună cu conștientizarea pentru mediile durabile, a condus la o creștere a proiectelor de reutilizare adaptivă. Combinația dintre arhitectura nouă și veche asigură păstrarea caracterului autentic, oferind în același timp o nouă utilizare adecvată și revitalizarea structurii. Învațarea din precedente este una dintre cele mai importante baze de cunoștințe pentru arhitecți. Are multe straturi de cunoștințe referitoare la clădirea veche și la utilizarea sa inițială, la clădirea transformată și la noua sa utilizare și la transformarea în sine.

4. Adaptarea arhitecturii postbelice la realitățile secolului XXI

Se vorbește mult despre conservare și reutilizare adaptivă, mai ales în ceea ce privește clădirile de patrimoniu și în general cele istorice. Suntem deja familiarizați cu importanța lor culturală în cadrul societăților, însă mai rar se ridică problema unei categorii de construcții existente, care influențează major peisajul construit contemporan, cele construite după cel de-al doilea război mondial. Este necesar ca și acestea să fie luate în considerare atunci când avem în vedere dezvoltarea urbană și avem nevoie de o viziune care să presupună integrarea lor în fondul construit, mai degrabă decât înlocuirea lor cu inserții noi.

Ne place să detestăm clădirile construite la mijlocul secolului al XX-lea [6]. Și totuși, pe măsură ce aceste clădiri ating 50 de ani, specialiștii în mediul construit au început să recunoască această moștenire arhitecturală și semnificația ei istorică și să se confrunte cu provocările tehnice și sociale ale acesteia. Pe lângă valoarea lor culturală, aceste clădiri au o valoare de mediu enormă. Pentru a rămâne în limitele bugetului global de emisii definit de Grupul Interguvernamental al Națiunilor Unite pentru Schimbările Climatice (IPCC), care ar necesita o reducere cu 65% a emisiilor până în anul 2030, nu ne putem permite costul operațional al carbonului pentru a permite acestor clădiri să continue să existe în forma în care se găsesc acum. Ele funcționează ineficient și nu ne putem permite costul carbonului încorporat pentru a înlocui acest procent semnificativ din mediul construit existent cu construcții noi. La nivel global, exploatarea tuturor clădirilor existente reprezintă aproximativ 28% din emisii, în timp ce emisiile încorporate din fabricarea de noi materiale de construcție contribuie cu aproximativ 11% [7]. Reutilizarea și modernizarea acestor clădiri reduc emisiile operaționale, evitând în același timp emisiile asociate construcțiilor noi. Reutilizarea arhitecturii postbelice, care beneficiază atât de avantajele de mediu,

cât și de respectarea valorii istorice, este o strategie puternică pentru realizarea unei economii circulare.

Totodată, clădirile de la mijlocul secolului al XX-lea se confruntă cu câteva obstacole specifice pentru reutilizarea cu succes. Integrarea structurii clădirii și a incintei este una dintre aceste provocări. Utilizarea betonului ca principal material de construcție până la începutul secolului al XX-lea a condus la dizolvarea ideii de cadru interior separat și a sistemelor de pereți exteriori și la apariția cadrului monolitic [8]. În special în arhitectura brutalistă, betonul nu a fost folosit doar ca un material ascuns, ca material structural, ci el a fost și celebrat și exprimat ca parte a anvelopantei clădirii. Această utilizare a betonului presupune multiple provocări, ce țin de conservare și de eficiență energetică. Din punctul de vedere al conservării, betonul expus la intemperii este foarte vulnerabil la infiltrarea apei și la variațiile de temperatură.

4.1. Piramida Tiranei, un model de arhitectură adaptivă propus de MVRDV

Biroul de arhitectură olandez MVRDV demonstrează potențialul clădirilor existente prin reutilizarea adaptivă a „piramidei Tiranei” din inima capitalei Albaniei. Arhitecții au propus integrarea și reutilizarea monolitului de beton în cadrul proiectului lor, mai degrabă decât să demoleze structura brutalistă. Intervenția MVRDV va transforma acest simbol al vechiului regim albanez într-un nou centru pentru viața culturală a Tiranei.

Fig. 3. (a) Imagine a piramidei Tiranei din ziua inaugurării, 1988;

(b) Imagine aeriană a piramidei din ziua inaugurării

Sursa: (a) https://www.researchgate.net/figure/The-Pyramid-Piramida-former-museum-of-Enver-Hoxha-during-its-inauguration-after-Ylli_fig1_345016222

(b) https://www.chnt.at/wp-content/uploads/eBook_CHNT23_Miho.pdf

Piramida din Tirana a fost inaugurată în 1988, ca muzeu închinat dictatorului comunist Enver Hoxha, fiind proiectată de fiica dictatorului, Pranvera Hoxha și soțul ei, Klement Kolaneci. În urma prăbușirii comunismului din Albania, edificiul a

îndeplinit multe funcțiuni diferite: ca bază temporară pentru NATO în timpul războiului din Kosovo, club de noapte și spațiu pentru evenimente [9]. În încercarea de a recupera structura deteriorată și de a și-o însuși, tinerii din Tirana o folosesc în prezent ca loc de întâlnire și pânză pentru graffiti, și obișnuiesc să urce pe ea noaptea expunându-se riscului de a aluneca pe rampele sale.

Fig. 4. (a) Imagine a piramidei Tiranei în prezent; (b) Tineri escaladând rampele piramidei

Sursa: (a) <http://www.albaniantourist.com/pyramid-of-tirana-albania.html> (b)

<https://www.architectural-review.com/essays/outrage/outrage-the-unwilding-of-the-pyramid-of-tirana>

De-a lungul anilor 2000 au apărut numeroase propuneri de demolare a piramidei și de reamenajare a acesteia. O propunere anterioară pentru ca edificiul să devină o operă sau filarmonică a fost aprobată, dar anulată la scurt timp după aceea. Plăcile exterioare de marmură care acoperă structura au fost îndepărtate și depozitate într-un spațiu din afara Tiranei. Propunerea de demolare a Piramidei în sine a devenit un punct de controversă în rândul arhitecților, iar istoricul Ardian Klosi a inițiat o petiție împotriva demolării structurii, adunând în jur de 6000 de semnături. Un studiu început în 2013 și publicat în 2015, a sugerat că majoritatea cetățenilor din Tirana sunt împotriva oricărei demolări [10]. Încă o dată în 2017 a fost făcut un anunț că Piramida nu va fi demolată, ci renovată.

Așa că în 2018 s-a decis transformarea piramidei. Nu a existat nicio competiție de arhitectură sau dezbatere publică pentru a decide asupra utilizării viitoare a clădirii: premierul și echipa sa au numit biroul de arhitectură olandez MVRDV să transforme Piramida într-un hub tehnologic și spațiu comercial. Ei au proiectat noi volume în formă de cutie și scări exterioare pentru a face urcarea „sigură” și „mai accesibilă”. MVRDV susține astfel că „salvează” clădirea și creaturile sale sălbatice, cățărătoare, dintr-o practică „periculoasă”. „Nu vrei să știi câte brațe au fost rupte”, a spus cofondatorul biroului, Winy Maas, în 2018, la o prelegere AA [11]. Desigur, nu se știe cu siguranță câte victime au fost de-a lungul timpului, dar neîndoind că au existat și persoane rănite în timpul escaladei piramidei.

Fig. 5. Imagine exterioară a piramidei Tiranei – propunerea arhitecților de la MVRDV
 Sursa: <https://www.mvrdv.nl/projects/312/the-pyramid-of-tirana>

Prin proiectul lor, arhitecții de la MVRDV vor deschide în mod radical structura, care acum este aproape sigilată și complet inaccesibilă; se va refolosi structura din beton existentă, iar atriumul și împrejurimile lui vor fi ecologizate și deschise; va fi amenajat un mic “sat” de cafenele, studiouri, ateliere și săli de clasă – unde tinerii albanezi vor învăța gratuit diverse aspecte legate de tehnologie, care se va dezvolta atât în interior, cât și în exterior. Au fost propuse clapete uriașe de sticlă ce pot închide clădirea când plouă. Elementele adăugate în cadrul renovărilor anterioare vor fi eliminate pentru a dezvălui un spațiu interior clar și deschis. Copacii și alte elemente vegetale dau acestui spațiu deschis un aspect primitiv. Cutiile care conțin camere individuale sunt amplasate în interiorul, deasupra și în jurul structurii existente.

Fig. 5. (a,b) Imagini din interiorul piramidei din Tirana, propunere MVRDV
 Sursa: (a,b) <https://www.mvrdv.nl/projects/312/the-pyramid-of-tirana>

Deasupra grinzilor de beton înclinate se vor amplasa trepte, astfel încât vizitatorii să poată urca în siguranță pe piramidă. Una dintre grinzi va fi păstrată ca rampă pe care vizitatorii pot aluneca în jos – pe propriul risc. Instituția de învățământ non-profit TUMO Tirana va fi principalul utilizator al Piramidei, oferind educație gratuită după școală pentru tinerii cu vârsta între 12 și 18 ani în tehnici noi precum software, robotică, animație, muzică și film.

Prin urmare, se așteaptă ca Piramida să devină un nou centru pentru viața culturală a Tiranei și un reprezentant al noii generații.

Echipe de arhitecți este foarte optimist în privința modului în care oamenii vor primi noul proiect și sunt conștienți de importanța acestuia în cadrul societății post-comuniste a Tiranei: "A lucra la un monument brutalist precum piramida este un vis", spune partenerul fondator al MVRDV, Winy Maas. „Este izbitor și interesant să vedem cum țara s-a luptat cu viitorul clădirii, care pe de o parte este un capitol controversat din istoria țării și, pe de altă parte, a fost deja parțial recuperată de locuitorii din Tirana. I-am văzut imediat potențialul și că ar trebui să fie posibil să-l transformăm într-un „monument al poporului” în loc să-l demolăm. Partea provocatoare este crearea unei noi relații între clădire și împrejurimile acesteia. Sunt convins că designul nostru reușește acest lucru. Aștept cu nerăbdare să văd tineri și pentru prima dată bătrâni urcând treptele de pe acoperiș!”[12]

5. Concluzii

Deși practica de a utiliza și refolosi clădiri existente și a le adapta nevoilor actuale nu este nouă pentru omenire, totuși astăzi, mai mult decât oricând, ar trebui să fim mai conștienți de impactul asupra mediului pe care îl are nevoia noastră continuă de dezvoltare. Nu doar clădirile de patrimoniu ar trebui să fie subiectul acțiunilor de conservare sau reconversie, ci este necesar să integrăm în țesutul construit contemporan și obiectele de arhitectură ale secolului XX, considerate în mare parte până acum lipsite de valoare și de interes din punct de vedere cultural. Totuși, acestea fac parte din istoria noastră și nu ar trebui să reprezinte un capitol pe care să îl ștergem din memoria colectivă, ci dimpotrivă, prin intermediul arhitecturii de calitate putem găsi echilibrul între prezent și mărturiile trecutului.

Transformarea piramidei din Tirana demonstrează cele de mai sus prim modul în care o clădire poate fi potrivită pentru o nouă eră, păstrând în același timp istoria sa complexă și demonstrează că edificiile brutaliste istorice sunt ideale pentru reutilizare. Proiectul îndeplinește, de asemenea, o serie de obiective de dezvoltare durabilă conturate de Națiunile Unite [13]. În loc să demoleze în mod risipitor structura, carcasa sa robustă din beton este adaptată în conformitate cu principiile economiei circulare. Acest principiu este dezvoltat în continuare în proiectarea treptelor exterioare, care utilizează plăcile de piatră care au împodobit inițial fațada, ca agregat în noul beton.

References

- [1] Agenția Internațională a Energiei, <https://www.iea.org/reports/global-status-report-for-buildings-and-construction-2019>, accesat 11.11.2021;
- [2] Lynch, K.(1972), *What time is this place?* Cambridge, Massachusetts: MIT Press, p.199;
- [3] Ferriss, L. (2021) *Sustainable reuse of post-war architecture through life cycle assessment*, Journal of Architectural Conservation, DOI: 10.1080/13556207.2021.1943260;
- [4] Fisher-Gewirtzman D (2016) *Adaptive Reuse Architecture Documentation and Analysis*. Journal of Architectural Engineering Technology 5: 172. doi: 10.4172/2168-9717.1000172;
- [5] Ferriss, L. (2021) Sustainable reuse of post-war architecture through life cycle assessment, Journal of Architectural Conservation, DOI: 10.1080/13556207.2021.1943260;
- [6] Lange, A. (2005), Seven leading architects defend the world's most hated buildings, New York Times Style Magazine, <https://www.nytimes.com/interactive/2015/06/05/t-magazine/architects-libeskind-zaha-hadid-selldorf-norman-foster.html?mtrref=www.tandfonline.com&gwh=D85ACFE10C42B31F56386C743E0DBC45&gwt=pay&assetType=PAYWALL>, accesat 04.12.2021;
- [7] *Architecture 2030. Accelerating to Zero by 2040!* (Octombrie 2019), <https://architecture2030.org/accelerating-to-zero-by-2040/>, accesat 04.12.2021;
- [8] Idem;
- [9] *The Pyramid of Tirana*, MVRDV Architects, <https://www.mvrdv.nl/projects/312/the-pyramid-of-tirana>, accesat 04.12.2021;
- [10] <http://www.albaniantourist.com/pyramid-of-tirana-albania.html>, accesat 05.12.2021;
- [11] Pllumbi, D. (2021), *Outrage: the unwilding of the Pyramid of Tirana*, The Architectural Review, mai 2021;
- [12] *The Pyramid of Tirana*, MVRDV Architects, <https://www.mvrdv.nl/projects/312/the-pyramid-of-tirana>, accesat 04.12.2021;
- [13] *MVRDV breaks ground on pyramid of tirana: the adaptive reuse of a former communist monument*, <https://www.designboom.com/architecture/mvrdv-pyramid-of-tirana-adaptive-reuse-02-18-2021/>, accesat 04.12.2021